

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΝΤΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ Β. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

Γιώργος Φρέρης

Δεν μπορώ να το εξηγήσω, αλλά ο Βασίλης Βασιλικός είναι απ' τους συγγραφείς που όταν τους διαβάζει κανείς (έστω και λίγες σελίδες τους), ή τους γνωρίζει ως ανθρώπους, αγαπά τη λογοτεχνία και αρχίζει να πιστεύει ότι τον αφορά αυτή, πολύ περισσότερο απ' ότι συμβαίνει με οποιονδήποτε άλλον Έλληνα συνάδελφό του. Ίσως γιατί σε κενό άλλον Έλληνα συγγραφέα, δεν αποδείχτηκε τόσο άμεσα και ζωντανά πως η λογοτεχνία είναι ταυτόχρονα και μια περιπέτεια 'σωματική', ένας πλάνητας βίος¹.

Μ' αυτά τα λόγια ο ποιητής και κριτικός Θανάσης Θ. Νιάρχος χαρακτηρίσε, πρόσφατα, το συγγραφέα που σήμερα η ιδιαίτερη πατρίδα τον τιμά. Τιμά τον άνθρωπο, τον ενεργό πολίτη και τον πολύγραφο δημιουργό. Σ' αυτήν την τελευταία του ιδιότητα θα σταθώ, όχι μόνο γιατί τη γνωρίζω καλύτερα, αλλά γιατί πιστεύω πως η γραφή επέτρεψε στις άλλες δύο ιδιότητες του Β. Βασιλικού, του ενεργού πολίτη και του ανθρώπου, να καταγράψει στιγμές, περιστατικά και καταστάσεις, που ανάγοντάς τα στη σφαίρα της μυθοπλασίας, μας τα παρέδωσε, όχι αλλοιωμένα, αλλά με έντονο το στοιχείο της προσωπικής του έκφρασης και της υποκειμενικής είσπραξης του περιβάλλοντος κόσμου².

Για την πληρέστερη αποτίμηση του πλούσιου σε όγκο και ποιότητα λογοτεχνικού έργου του Β. Βασιλικού, θα περιοριστώ στο ρόλο της μνήμης, όπως διαφαίνεται στη γνωστή πενταλογία του, που αποτελείται από τις σε-

1. Θανάσης Θ. Νιάρχος, «Φυγές Θεόθεν και αλήτης», Υπόστεγο, Καβάλα, 'Ανοιξη '95, τ. 7, σ. 84.

2. Βλ. Φίλιππος Νικολόπουλος, Κοινωνιολογική προσέγγιση του λογοτεχνικού έργου, Αθήνα, Εναλλακτικές εκδόσεις, σειρά: «Δοκίμια 3», 1995.

λίδες ημερολογίου, *Ο Τρομερός μήνας Αύγουστος*, τη σειρά διηγημάτων, *Το Τελευταίο αντίο*, το μυθιστόρημα, *Η Φλόγα της αγάπης*, τις σελίδες ημερολογίου και ταξιδιωτικών εντυπώσεων, *Το Γράμμα της αγάπης* και τη συλλογή διηγημάτων, *Το Βραχιόλι*, έργα που εκδόθηκαν όλα το 1979³, άρα που γράφηκαν στην ίδια περίπου περίοδο. Αυτή η παρατήρηση εξηγεί και το σπουδαιότερο: πως και τα πέντε έργα αναφέρονται, άρα έμμεσα εμπνεύστηκαν, από το ίδιο γεγονός. Ο λόγος της προτίμησης προς τη συγκεκριμένη πενταλογία είναι πως αν στη λογοτεχνία έχουμε την ταυτόχρονη αναφορά πολλών έργων για το ίδιο θέμα από πολλούς δημιουργούς, δεν έχουμε ποτέ τη συγγραφή πολλών έργων για το ίδιο αντικείμενο, σε τόσο σύντομο διάστημα, από ένα και μόνο δημιουργό. Στην περίπτωση αυτή, πιστεύω πως ο Β. Βασιλικός πρωτοτυπεί, όχι μόνο για τα στενά ελληνικά δεδομένα, αλλά και διεθνή. Κι αυτή η πρωτοτυπία του αποκτά ευρύτερη σημασία και προσοχή από τον ερευνητή του λογοτεχνικού λόγου, όταν διαπιστωθεί πως η κεντρική ιδέα, το κύριο θέμα της πενταλογίας είναι επαναλαμβανόμενο. Αναφέρεται στο θάνατο της νεαρής γυναίκας του που ο επιζών σύζυγος-σύντροφος αδυνατεί να ξεπεράσει. Πρόκειται δηλαδή για το γνωστό κοινό λογοτεχνικό θέμα της απόγνωσης που προκαλεί η απώλεια του ερωτικού συντρόφου σ' αυτόν που μένει. Θέμα που έχει εμπνεύσει πολλά έργα, έμμετρα και πεζά, και που ο αναγνώστης της λογοτεχνίας εύκολα αναγνωρίζει ακόμη κι ως εμβόλιμο σε πολλές διηγήσεις⁴.

Σ' όλα αυτά τα έργα, και κυρίως σ' αυτά της πενταλογίας του Β. Βασιλικού, με αφορμή το θάνατο του αγαπημένου ερωτικού συντρόφου, έχουμε μια αναπόλωση του παρελθόντος, την αναβίωση μιας δράσης που στηρίζεται στη μνήμη. Η μνήμη γίνεται η κινητήριος δύναμη, ο μοχλός που κινεί τη διήγηση, είναι ο χώρος εκείνος όπου κινούνται τα πρόσωπα, περιγράφονται οι

3. Βλ. *Βασίλης Βασιλικός*, *Ο Τρομερός μήνας Αύγουστος* (13-8-78 - 30-9-78), Αθήνα, Φιλιππότης, σειρά: «Έλληνες πεζογράφοι 6», 1979, *Το Τελευταίο αντίο*, Αθήνα, Φιλιππότης, σειρά: «Έλληνες πεζογράφοι 4», Γ' έκδοση, 1979, *Η Φλόγα της αγάπης* (Foco d'amor), Αθήνα, Κάκτος, 1979, *Το Γράμμα της αγάπης*, Φιλιππότης, σειρά: «Έλληνες πεζογράφοι 8», 1979 και *Το Βραχιόλι*, Αθήνα, Φιλιππότης, σειρά: «Έλληνες πεζογράφοι 9», 1979.

4. Ενδεικτικά αναφέρω τα ιδανιστικά μυθιστορήματα των όψιμων ελληνιστικών χρόνων: *Χαιρέας και Καλλιρόη* του Χαρίτωνος Αφροδισιέως (τέλος 1ου π.Χ. αι.), *Τα κατ' Ανθείαν και Αβροκόμην* Εφesiaκά του Ξενοφώντος Εφεστίου (τέλος του 1ου μ.Χ. αι.), *Τα κατά Λευκίππην και Κλειτοφώντα* του Αχιλλέως Τατίου (τέλος του 2ου μ.Χ. αι.), το *Δάφνης και Χλόη* του Λόγγου (τέλος 2ου μ.Χ. αι.), και τα *Αιθιοπικά* του Ηλιοδώρου (τέλος 3ου μ.Χ. αι.), τις ιδανιστικές αφηγήσεις νεότερων εποχών, όπως η αναζήτηση της Βεατρίκης στη *Θεία Κωμωδία* του Δάντη, ο θάνατος της Αταλά, στο ομώνυμο ρομαντικό έργο του Σατωβριάνδου, κι άλλα.

καταστάσεις, αποτιμάται το παρόν και διαγράφεται το μέλλον. Η μνήμη υποκινείται, διεγείρεται αν θέλετε από την εσωτερική ανάγκη του αφηγητή-ήρωα, να μην ξεχαστεί το αγαπημένο πρόσωπο. Σ' αυτήν την προσπάθεια, ο δημιουργός προσδίνει στην αφήγηση ένα χαρακτήρα μνημονικό: από τη μια, προσπαθεί να αποθησαυρίσει το παρελθόν μέσω του αφηγητή, ενώ ταυτόχρονα, από την άλλη, επιχειρεί να το αναμεταδώσει στον αναγνώστη, υποστηρίζοντας, μ' αυτόν τον τρόπο, την πληρότητα της μνήμης του αφηγητή-ήρωα. Ή για να το διατυπώσουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια, διήγηση σημαίνει για τον δημιουργό, πριν απ' όλα, αναδρομή στο παρελθόν· το διηγημένο παρελθόν προϋποθέτει κινητοποίηση και εγρήγορση της μνήμης· όποιος καλά θυμάται, μπορεί καλά να διηγηθεί.

Κι αυτό συμβαίνει, γιατί το αγαπημένο πρόσωπο που χάθηκε ήταν, κατά ομολογία πάντα του αφηγητή, το παν γι' αυτόν. Ήταν η Μούσα, η έμπνευση, ο σκοπός της ίδιας της ύπαρξής του. Επομένως, κάθε επίκληση προς τη μούσα-έμπνευση, σηματοδοτεί αυτόματα και την ανάδυση, την αναβίωση ενός γεγονότος που έχει άμεση σχέση με προσφιλές πρόσωπο που χάθηκε. Αυτή η δραστηριοποίηση του παρελθόντος ενεργεί θετικά κι αρνητικά για τον αφηγητή ήρωα. Αρνητικά, γιατί η ανάμνηση αποτελεί εμπόδιο της επούλωσης του ψυχικού τραύματος που προκάλεσε η ξαφνική απώλεια του ερωτικού συντρόφου, με αποτέλεσμα να αποσταθεροποιεί τον αφηγητή-ήρωα, να του δημιουργεί κάποιο χάσμα στη συνηθισμένη του καθημερινότητα, χάσμα που δύσκολα ξεπερνιέται. Θετικά, γιατί αυτή η συνεχής προβολή του παρελθόντος σώζει, λυτρώνει τον αφηγητή-ήρωα, αφού οι ποικίλες μνημονικές διηγήσεις συμπληρώνουν από πολλές απόψεις η μία την άλλη, και μέσω της διηγηματικής τους λειτουργίας κι επανάληψης, αναπληρώνουν ένα δύστυχο παρόν μ' ένα ευτυχισμένο παρελθόν. Για να επιτευχθεί όμως αυτή η αναπλήρωση χρειάζεται χρόνος, πρέπει δηλαδή το παρόν να αδειάσει από το (ποιητικά) αδρανές κι ανασταλτικό του περιεχόμενο και το κενό να συμπληρωθεί από το παρελθόν. Το παρελθόν-μνήμη οφείλει να εκτοπίσει ό,τι τους αντιστέκεται και να το αντικαταστήσει. Για να θυμηθείς το παρελθόν πρέπει να ξεχάσεις το παρόν. Μ' αυτήν την πλατωνική και ταυτόχρονα αριστοτελική αντίληψη της μνημοσύνης⁵, η λήθη ορίζεται σαν η προϋπόθεση της μνήμης. Σήμερα ξέρουμε πως η μνήμη είναι μια τριμερής ψυχική λειτουργία: καταγραφής ή απομνημόνευσης, διατήρησης ή αποθήκευσης, και ανάπλασης ή αναδημιουρ-

5. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η μνήμη ή Μνημονική συνδέεται με την ιδεαλιστική αντίληψη της γνώσης, ενώ για τον Αριστοτέλη, η μνήμη είναι ένα από τα κύρια γνωρίσματα τα χαρίσματα του ρήτορα. Στην εποχή μάλιστα του Κουντυλιανού και του Κικέρωνα, η «μνημοτεχνία» διδάσκονταν στους υποψήφιους ρήτορες.

γίας. Οι δύο πρώτες ιδιότητές της μένουν αναλλοίωτες και σταθερές. Η τρίτη όμως, αυτή της ανάπλασης ή της αναδημιουργίας, υφίσταται την επίδραση των ψυχικών συναισθημάτων. Η νόηση και η φαντασία είναι οι παράγοντες εκείνοι που συντελούν με την πάροδο του χρόνου, στην αλλοίωση των παραστάσεων από την πρώτη εντύπωση. Αυτό συμβαίνει κυρίως στη λογοτεχνία, όπου πέρα από την αληθοφάνεια συνυπάρχει κι ο σκοπός.

Στην πενταλογία του Β. Βασιλικού, η λήθη επιτυγχάνεται μέσω της μνημονικής διήγησης που επιφέρει ανακουφιστική επίδραση στον αφηγητή-ήρωα. Από το πρώτο έργο της πενταλογίας μέχρι και το τελευταίο, διακρίνουμε τον ίδιο αφηγητή-ήρωα, που πιθανό να είναι ταυτόσημος με τον δημιουργό, αλλά αυτό είναι δευτερεύον — υπάρχει πάντοτε μια απόσταση που διαφοροποιεί το δημιουργό από τον αφηγητή — να μας διηγείται συχνά, τα ίδια ή ομοειδή περιστατικά, μα κάθε φορά να μας παρουσιάζονται από διαφορετική σκοπιά. Άλλοτε ο αναγνώστης ανακαλύπτει τη δράση μέσα από τις σελίδες ενός προσωπικού ημερολογίου, όπως στην περίπτωση του *Τρομερού μήνα Αύγουστου*, όπου έχουμε μια χρονική εξέλιξη της διήγησης-δράσης. Η διήγηση, διαρκεί μόλις ενάμισυ μήνα, 13-8-78 έως και 30-9-78, όμως το διάστημα αυτό είναι αρκετό για να γνωρίσει, ή μάλλον να παρακολουθήσει, ο αναγνώστης είκοσι χρόνια κοινής ζωής, είναι μια διήγηση απλή, σε πρώτο πρόσωπο, γεμάτη λεπτομέρειες. Πρόκειται για ένα πλαίσιο καθαρά ρεαλιστικό: ονόματα ατόμων και τόπων, ημερομηνίες, περιγραφές γεγονότων και καταστάσεων. Άλλοτε έχουμε την αναβίωση των ίδιων συμβάντων, κάτω από τη σκοπιά ενός απλού, ουδέτερου αφηγητή-παρατηρητή, όπως στο μυθιστόρημα *Η Φλόγα της αγάπης*. Στο συγκεκριμένο έργο, ο αναγνώστης παρακολουθεί την εικοσάχρονη πορεία ενός ζεύγους, από κάποια απόσταση, γιατί ο αφηγητής του αποκαλύπτει τη δράση σε τρίτο πρόσωπο και οι πρωταγωνιστές φέρουν ουδέτερα ονόματα: Αυτός κι Εκείνη, δηλαδή η διήγηση εμφανίζει το παρελθόν σαν ένα άτοπο, ανώνυμο, ανάρητο παραμύθι. Άλλοτε πάλι, η ίδια περίπου δράση δίνεται σπασμωδικά, σταδιακά. Είναι η περίπτωση των διηγηματικών έργων, *Το Τελευταίο αντίο* και *Το Βραχιόλι*. Κάθε διήγημα αποτελεί ένα περιστατικό αυτοτελές μιας κοινής ζωής, μιας κοινής πορείας, είναι ένας κρίκος της συνολικής μνημονικής εγρήγορσης.

Διαπιστώνουμε λοιπόν στη συγκεκριμένη πενταλογία ένα μυθοποιητικό πεδίο όπου εντοπίζεται μια σημαδιακή διηγηματική σκηνοθεσία για το συζητούμενο θέμα του ρόλου της μνήμης. Έχουμε δύο βασικές λειτουργίες: της μνήμης και της λήθης που μοιράζονται τη δράση της αφήγησης ή μάλλον δύο πρωταγωνιστές: αυτός που διηγείται και ενεργεί με τη μνημονική εγρήγορση, κι ο αναγνώστης, που παρακολουθεί μέσω της ληθαργικής αφοσίωσης. Λήθη

και μνήμη επομένως εμφανίζονται σαν διάδοχοι δρόμοι, που ο καθένας παρακολουθεί τον άλλον. Πιο συγκεκριμένα, στην πενταλογία, το δίδυμο μνήμη-λήθη ζευγαρώνεται· η λήθη πρώτη γεννά τη δεύτερη κι αντίστροφα. Η νεκρή ερωτική σύντροφος, όπως και να αποκαλείται (Μιμί, Δήμητρα, Εκείνη, Αυτή, Αγαπημένη, ή ακόμα κι ανώνυμα να υπονοείται), όποια ιδιότητα κι αν της αποδίδεται (Μούσα, μαγνητόφωνο, παραλήπτης γραμμάτων, συνομιλητής, κλπ.), κυριαρχεί στη μνήμη του αφηγητή-ήρωα, ο οποίος με τη σειρά του συνεχώς μεταμορφώνεται (από ανώνυμος αφηγητής μεταμορφώνεται σε Βασίλη, σε Ηλία Φυλακτόπουλο, σε Αυτός, κλπ.). Με όποια μορφή του λόγου και να εκφράζεται (ποίηση ή πεζό), η νεκρή ερωτική σύντροφος του ζυπνά το κοινό τους παρελθόν, εκτοπίζει κάθε τόσο προσωρινά από την ψυχή του όσα συστήνουν το δραματικό παρόν, του αναπληρώνει το προσωρινό ληθαργικό του κενό με τα δρώμενα μιας εποχής, και τελικά, το περιβάλλον και η ψυχή του αδειάζουν από τη μορφή της για να γεμίσουν από ζωή.

Σ' αυτήν την τεχνική του ρόλου της μνήμης πρέπει να αποδοθεί και ο αυτοβιογραφικός χαρακτήρας της πενταλογίας⁶. Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειώσουμε πως η γραφή είναι τόσο υποκειμενική, εκπορεύεται σχεδόν πάντοτε από τον ενδόμυχο λόγο, ώστε τα πάντα να διυλίζονται και να χρωματίζονται από τη διάθεση του αφηγητή, δηλαδή ουσιαστικά του δημιουργού, του συγγραφέα. Εξάλλου, αυτή η διατύπωση-παρατήρηση ομολογείται από τον ίδιο τον Β. Βασιλικό, για το συγκεκριμένο έργο. Μ' ένα σημείωμα που φέρει τον τίτλο «Απαραίτητη εξήγηση στον Αναγνώστη» και ημερομηνία 10-4-79, μας προειδοποιεί:

Το κείμενο αυτό, ουσιαστικά το πρώτο από τη σειρά των έργων που είναι αφιερωμένα στη Μιμί, (τα διηγήματα «Το Τελευταίο Αντίο» και το μυθιστόρημα «Foco d' amor» ακολούθησαν), σκοπό έχει να δείξει τι αισθάνεται ένας άνθρωπος μπροστά στο αναπάντεχο του ξαφνικού θανάτου, όχι ενός κοντινού προσώπου του, αλλά του πιο κοντινού. Ελπίζω πως εκφράζω συναισθήματα και αντιδράσεις που όλοι οι άνθρωποι λίγο-πολύ τα εκφράζουν με λόγια. Δουλειά του συγγραφέα είναι ακριβώς Αυτή: η έκφραση του ανέκφραστου. Κι η μόνη ανταμοιβή του από θεράπων του λόγου να γίνει θεραπευόμενος. Οι ένθετες ιστορίες, θάθελα να μοιάζουν, με εκείνα τα γλυπτά — καλά ή άσχημα αυτό είναι άλλο θέμα — όπου η μορφή δεν έχει ξεχωρίσει ακόμα απ' το υλικό της κατασκευής της και δείχνει έτσι την ταλαιπωρία του δημιουργού να τη λαξέψει, την αγωνία του, να δώσει ένα «πρόσωπο» στην ακατέργαστη πρώτη ύλη

6. Αλέξης Ζήρας, «Η Ηδονή της γραφής. Μύθος και ιστορία στο έργο του Βασίλη Βασιλικού». Η Μεταπολεμική πεζογραφία Β', Αθήνα, σ. 348.

των αισθημάτων. Θέλησα νάμαι πιστός στην αλήθεια της στιγμής εκείνης κι όχι στην αλήθεια όπως αργότερα μου φανερώθηκε. Άλλο τίποτα δεν έχω να προσθέσω και γράμματα γνωρίζω⁷.

Από την παραπάνω ομολογία προκύπτει ότι η πενταλογία του Β. Βασιλικού εξακολουθεί να αποστρέφεται την παράδοση του αστικού πεζογραφήματος του μεσοπολέμου — *Η Διήγηση του Ιάσονα* το είχε ήδη αποδείξει — κι ότι η ανθρώπινη διάσταση, στο έργο του, διατυπώνεται σε τρεις τομείς, γιατί η μνήμη, ή μάλλον οι μνήμες του αποτελούν ένα συγγραφικό θησαυρό, που η φαντασία ενεργοποιεί σε τρία επίπεδα:

α) Στο αυτοβιογραφικό επίπεδο, με την έννοια ότι ο συγγραφέας έζησε ορισμένα βιώματα, του δόθηκε η ευκαιρία να τα συνειδητοποιήσει και τώρα έχει την ευκαιρία να τα ενσωματώσει στη ζωή, μέσω ενός αφηγητή-ήρωα που έχει πολλές από τις ιδιότητές του: είναι δημοσιογράφος-συγγραφέας, ζει μεταξύ Ελλάδας και δυτικής Ευρώπης, έχει σπουδάσει νομικά και τηλέοραση στην Ελλάδα και στις Η.Π.Α., αγάπησε και παντρεύτηκε μια ελληνοαμερικανίδα, γνώρισε την παγκόσμια επιτυχία με το *Z*, κλπ.⁸ Το αντιθετικό ζεύγος λήθη-μνήμη, του επιτρέπει την επισήμανση των επιμέρους χαρακτηριστικών, την αναπαραγωγή τους εμπλουτισμένη και σε εξάρτηση με άλλα μεταγενέστερα περιστατικά, την αποτίμησή τους σε μια δεδομένη στιγμή της ζωής του.

β) Στο κοινωνικό-πολιτικό επίπεδο, με την έννοια ότι η εποχή που περιγράφεται είναι η μετεμφυλιακή περίοδος, με την επικράτηση του κράτους της δεξιάς, την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών, τη μεταπολίτευση και την προσδοκία μιας πιο προοδευτικής εξουσίας. Η πολιτικο-κοινωνική ένταξη του συγγραφέα είναι γνωστή, είναι η αριστερά, όπως ακριβώς κι αυτή του αφηγητή-ήρωα. Όμως η αφήγηση δεν παίρνει διαστάσεις κομματικές, κάτι που θα έβλαπτε ενδεχόμενα το έργο⁹. Με τρόπο υπαινικτικό και

7. Βασίλης Βασιλικός, *Ο Τρομερός μήνας Αύγουστος (13-8-78 - 30-9-78)*, ό.π., σ. 13.

8. Ο καθηγητής Παναγιώτης Μουλλάς παρατηρεί, εύστοχα, στο άρθρο του, «Ο Βασίλης της δεκαετίας του '60», *Υπόστεγο*, Καβάλα, Άνοιξη '95, σ. 70, πως «Ο Βασιλικός λοιπόν ταξιδεύει και μας ταξιδεύει. Προς τα πού ακριβώς; Ας πούμε: προς τον εσωτερικό χώρο, όπου καταγράφονται νεανικές εμπειρίες και τραυματισμοί, ενώ η αισθηματική και η λογοτεχνική αγωγή του συγγραφέα συμπλέουν αρμονικά». Πρόκειται για μια παρατήρηση, που κατά τη γνώμη μας, δεν ισχύει μόνο για την «νεανική» περίοδο του Β. Βασιλικού αλλά και για τη μετέπειτα πορεία του.

9. «Το έργο του ξεφεύγει από τα στενά όρια της τρέχουσας επικαιρότητας την οποία χρησιμοποιεί μέσω της τέχνης του και την ανάγει σε πραγματεία για να καταγγείλει χωρίς υπεκφυγές και περιστροφές ό,τι κατατρέπει και δυναστεύει την ελληνική κοινωνία π.χ.

ψευτοαλληγορικό, υποβάλλει στον αναγνώστη τη σύγκρουση συντηρητικού-προοδευτικού, πάντοτε με τη μορφή του διδύμου της λησμοσύνης-μνημοσύνης.

γ) Το αφηγηματικό, με την έννοια ότι αυστηρά προσωπικά γεγονότα παίρνουν καθολικότερη διάσταση, προσδίδοντας ένα πιο δραματικό χαρακτήρα στη σύγκρουση μνήμης-λήθης, αφού συχνά αντικαθίσταται από τη σύγκρουση ιδιωτικού-δημόσιου, προσωπικού-γενικού, με αποτέλεσμα η πενταλογία να διακρίνεται για το ρεαλιστικό αλλά ταυτόχρονα και αλληγορικό της χαρακτήρα¹⁰.

Έχουμε να κάνουμε δηλαδή με μια πορεία προς τα πίσω, όχι μόνο χρονικά αλλά και σε προσωπικό επίπεδο, προς τα έσω του εαυτού του. Ίσως γι' αυτό, εκτός από τη φαντασία επιστρατεύει και το όνειρο ή ακόμη και τα όνειρα των άλλων, όπως αυτό του Δάντη. Η αλληλοδιείσδυση φαντασίας-ονείρου, μνήμης-λήθης, παρόντος-παρελθόντος, αποβλέπει στο να κεντρίσει τον αναγνώστη να συμμετάσχει στο παιχνίδι του αφηγητή-ήρωα, χωρίς να αναζητά να προσδιορίσει το πραγματικό από το μη πραγματικό. Έντεχνα ή ανεπαίσθητα, μ' αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας στρέφει τον αναγνώστη προς μια δική του ανάλογη πορεία προς ανακάλυψη του εαυτού του. Κι αυτό, ίσως γιατί ο Β. Βασιλικός θα ασπάζεται έμπρακτα το αξίωμα της θεωρίας της πρόσληψης, που υποστηρίζει ότι το λογοτεχνικό έργο δεν ολοκληρώνεται από το συγγραφέα, αλλά από τον τρόπο της συγκεκριμένης ανάγνωσης, την οποία υιοθετεί το αναγιγνώσκον υποκείμενο, δηλαδή από τον τρόπο που το τελευταίο θα νοηματοδοτήσει το αναγιγνώσκόμενο κείμενο.

Η συχνή μετακύλιση από το εγώ στο αυτός, από τον Βασίλη στον Ηλία Φιλακτόπουλο, είναι ενδεικτική της στάσης που κρατάει ο συγγραφέας-δημιουργός απέναντι στα προσωπεία του αφηγητή-ήρωα. Βλέποντας προσεκτικότερα τη διάπλαση των έργων που συνθέτουν την πενταλογία του, και έχο-

μικροκομματισμός, γραφειοκρατία, πολιτικός αριβισμός. Πολλές φορές καταφεύγει στην αμεσότητα της δημοσιογραφικής έκφρασης για να διαπραγματευτεί φαινόμενα νεοελληνικού βίον που εμπύπτουν στα ενδιαφέροντα της δημοσιογραφίας...», παρατηρεί ο Βασίλης Μπούτος στο άρθρο του, «Ψηλαφώντας το Μύθο», Υπόστεγο, Καβάλα, Άνοιξη '95, τ. 7, σ. 148.

10. «Διαβάζοντας, ζεις ένα ντοκμαντέρ. (...) Οι ρυθμοί του είναι γρήγοροι, (...) η εναλλαγή των εικόνων είναι απαράμιλλα γρήγορη κι έτσι οι παραστάσεις ανανεώνονται με ρυθμό κινηματογραφικό. (...) Το γράψιμό του είναι ζωντανό. (...) η μεταπήδηση εποχών και γεγονότων γίνεται με μεγάλη ευκολία κι ευαισθησία ταυτόχρονα, ενώ οι αλλαγές δεν ενοχλούν καθόλου τον αναγνώστη που ήδη βρίσκεται στα ύψη της πεμπουσίας της ευχαρίστησης, του αναγνώσματος» διαπιστώνει, μεταξύ άλλων, η Λασκαρίνα - Ρένα Θωμαΐδου στο άρθρο της, «Βασίλης Βασιλικός: Ο πολύμορφος», Υπόστεγο, Καβάλα, Άνοιξη '95, τ. 7, σ. 143.

ντας κατά νου την αποσπασματικότητά τους, η οποία τα ορίζει όχι τυχαία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα το αυτοβιογραφικό κύτταρο που χρησιμοποιήθηκε για την κάθε διαδικασία λογοτεχνικής μεταμόρφωσης, είναι το ίδιο. Μόνο που κάθε φορά, για τις ανάγκες της κάθε αφηγηματικής πραγματικότητας, της κάθε διύλισης της μνήμης, αλλάζει¹¹.

Σ' αυτό το σημείο, πρέπει να τονίσουμε κι ένα άλλο δεδομένο του ρόλου της μνήμης στην πενταλογία του Β. Βασιλικού. Πρόκειται για τη σχέση της στη διάσταση, ή μάλλον στη διάκριση μεταξύ αφήγησης και διήγησης. Με τον όρο «διήγηση» δηλώνουμε την έκθεση της ιστορίας σε πλάγιο λόγο και τρίτο πρόσωπο, ενώ με τον όρο «αφήγηση» υπονοούμε την έκθεση του συμβάντος σε ευθύ λόγο και πρώτο πρόσωπο. Ο λόγος αυτής της διάκρισης είναι πως συχνά, εξαιτίας της επικράτησης του όρου «διήγηση», από τον περασμένο αιώνα, οι δύο αυτοί όροι να θεωρούνται ακόμη και σήμερα ταυτόσημοι. Ωστόσο η «διήγηση» προϋποθέτει την απόσταση του αφηγητή από το θέμα του, ενώ η «αφήγηση» την παρουσία του. Κι όταν αυτή η απόσταση δεν είναι δυνατόν να κρατηθεί, τότε επινοούνται άλλοι τρόποι για να δηλωθεί αν όχι η απόσταση ανάμεσα στον αφηγητή και το θέμα, τουλάχιστον ανάμεσα στη διήγηση και το συγγραφέα της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η διάκριση του αφηγητή-ήρωα με το συγγραφέα, στη διήγηση, δηλαδή την υπόθεση της πλοκής, επιτυγχάνεται καθώς πλαισιώνεται με ευρήματα που διευκολύνουν την αφήγηση: αναφορές, γράμματα και σημειώματα του παρελθόντος αναμοχλεύουν τη μνήμη, πρόσωπα, χώροι κι αντικείμενα του παρόντος αναβιώνουν γεγονότα και καταστάσεις, προοπτικές και μελλοντικά σχέδια συνδέονται άμεσα με το παρελθόν που κυριαρχεί παντού, και όλο αυτό το πλαίσιο προσδίδει μια αληθοφάνεια στην αφήγηση και απαλλάσσει το συγγραφέα από το άγχος της ιστορικής ακριβολογίας.

Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής της μνήμης, είναι η πραγματικότητα, δηλαδή το διηγούμενο παρελθόν, να επαναλαμβάνεται, να αναβιώνεται, να ξαναζεί σχεδόν πέντε φορές, στα ισάριθμα έργα, όμως κάθε φορά διαφορετική, σχεδόν ευάλωτη, σα μια φανταστική εξεικόνιση, σα να πρόκειται, κάθε φορά, για μια άλλη πραγματικότητα. Αυτή ακριβώς η εναλλασσόμενη εικόνα της πραγματικότητας, στο συγκεκριμένο έργο της πενταλογίας, λαμβάνεται από τον αναγνώστη σα μια απομυθοποίηση του πραγματικού, σα μια

11. «Ο Βασιλικός, πιστεύω, υιοθετεί τον ρόλο του συγγραφέα που η γραφή του δεν αποτελεί εικόνα της πραγματικότητας, αλλά μιμείται την κοινωνία που περιγράφει», υποστηρίζει ο Γιάννης Γαϊτάνος στο άρθρο του «Μια μαρτυρία και μια κατάθεση για τον Βασίλη Βασιλικό», Υπόστεγο, Καβάλα, 'Ανοιξη '95, τ. 7, σ. 124.

προσπέλασή του, όσο οδυνηρό κι είναι. Κι αυτό επιτυγχάνεται με τη βοήθεια της μνήμης.

Πιστεύω πως αν θέλαμε να διατυπώσουμε, επιγραμματικά, το ρόλο της μνήμης στην πενταλογία του Β. Βασιλικού, θα καταλήγαμε στο πόρισμα που διατυπώνει για το συνολικό του έργο ο Αλέξης Ζήρας, πως

εύκολα εισπράττει ο αναγνώστης, από το σύνολον του έργου του, μια χειροπιαστή πραγματικότητα που είναι και ο μόνιμος σπαραγμός του συγγραφέα, ότι κάτι είναι χαμένο οριστικά, ότι έχει συντελεστεί κάποιο ξερίζωμα, κάτι που, συναισθηματικά τουλάχιστον, συντηρεί μέσα του ένα αγεφύρωτο χάσμα, ανάμεσα στην κοινωνική τάξη που τον περιβάλλει και σ' αυτόν τον ίδιο¹².

Μόνο που στην περίπτωση της πενταλογίας, θα προσθέταμε, ότι ο συγγραφέας ορμώμενος από ένα οδυνηρό περιστατικό, το μεταμορφώνει, το αναλύει, το εξαντλεί μέσω της μνήμης, με αποτέλεσμα στο τέλος της πενταλογίας, το συντετριμμένο επί πέντε έργα αφηγηματικό εγώ να αναγεννιέται, να αναδύεται λυτρωμένο, αποδεσμευμένο από τη μνήμη, έτοιμο να αντιμετωπίσει τη ζωή. Η μνήμη, από αναδρομικό στοιχείο του παρελθόντος, μετατρέπεται σε βασικό μέσο της αυτογνωσίας επιτρέποντας, όχι μόνο την αυτοανάλυση¹³ του αφηγητή-ήρωα, αλλά και τη λύτρωση και τον προσανατολισμό του για μια «νέα» πορεία. Η μνήμη, από απλή περιγραφή του αυτοβιογραφικού παρελθόντος μεταμορφώνεται μέσω της γραφής, και λειτουργεί ουσιαστικά, στο έργο του Β. Βασιλικού, σαν ανιχνευτής του εσώτερου εγώ.

12. Αλέξης Ζήρας, «Βασίλης Βασιλικός: Αντικατοπτρισμοί μιας θερμογόνου γραφής», Υπόστεγο, Καβάλα, 'Ανοιξη '95, τ. 7, σ. 35.

13. Μιχ. Μήτρας, «Ο Ορφείας στον 'Αδη των λέξεων», Διαβάζω, Αθήνα, 1980, τ. 35, σ. 95-97.

